

Humanistlike baastekstide võimalikkusest muistses Peruu*

Tarmo Kulmar

Uurimuse eesmärk ja meetod

Artikkel on ajendatud kahest asjaolust. Esimene oli ühes eravestluses üles kerkinud väide, et muistse Peruu kultuuriheeroselt Wiracochalt kui võimalikult ajalooliselt isikult võib olla säilinud religioosseid tekste. Teine oli soov katsetada Linnart Mälli humanistliku baasteksti teooriat selliste kultuuride puhul, mille tekstide loomus on vähe uuritud või ebaselge. Seega on artikli eesmärgiks saada vastus küsimusele, kas Wiracochaga seotud tekstid võivad olla humanistlikud baastekstid või on nad teistlikud tekstid.

Esiteks antakse kokkuvõtlik ülevaade L. Mälli teooria põhiseisukohtadest, teiseks käsitletakse Wiracocha isikut olemasolevate andmete valguses, kolmandaks esitatakse mõned markantsed näited Wiracochaga seotud tekstidest ja neljandaks püütakse nende tekstide põhjal saada vastus esitatud küsimusele.

*Varem ilmunud ingliskeelses versioonis: The Possibility of Humanistic Base Texts in Ancient Peru. — *Studia in honorem Linnart Mäll: Humanistic Base Texts and the Mahāyāna Sūtras*. (Studia Orientalia Tartuensia, Series Nova, Vol. III.) Tartu: Centre for Oriental Studies, University of Tartu, 2008, lk 326–338.

Uurimus on valminud Eesti Teadusfondi grandid nr 6626 toel.

Humanistlike baastekstide teooria põhiseisukohad

Humanistlik baastekst (HB) on selline teatud kultuuri alustekst, mis ülen-dab olemasolu keskmeks inimese ja rõhutab positiivsete omaduste (nt vää-rikus, kaastunne, vastutustunne jt) tähtsust inimsuhtluses. Vanas Maailmas tekkisid nad arenenud, kirja ja kõrgreligiooniga kultuurikeskkonnas ca 6. saj eKr – 2. saj pKr. HB tüüpilisteks näideteks on *Lunyu*, *Bhagavadgītā*, *Suttapiṭaka* ja Uue Testamendi kolm sünoptilist evangeeliumi.

HB tekstidel on nominaalsed autorid. Nad esitavad õpetust, mida edas-tab õpetaja. Ta kuulutab õpetust suuliselt ja see pannakse kirja pärast õpetaja surma. Kirja pandud tekstid väljendavad autori eripära. Õpetajat kujutatak-se ebatavalise isikuna, kellel on üleloomulikke omadusi, kuid kellele pole võõrad ka inimlikud nõrkused.

HB kuulutatud õpetus on vormilt, sisult ja terminite poolest seotud kind-la kultuurikeskkonnaga. Õpetaja rõhutab, et õpetus ei ole täiesti originaalne, kuid aeg selle kuulutamiseks on kätte jõudnud. Õpetuse keskmes on hu-manism, inimesele tema olemasolu mõtte ja tema erakordsuse selgitamine. Inimene on jumalatega võrdväärne, kuigi tal ei ole jumalate üleloomulikke võimeid. Seda näitab ka õpetaja inimeseks olemine. Õpetuse rõhuasetus on suunatud inimese meelearandusele, uuenemisele ja paremaks muutumise-le. Õpetus on ka uus kultuuriparadigma, mida tunnistades inimene võib uue-neda. Inimene ei ole üksnes kultuuri looja, vaid kultuur toimib ja muutub inimese kaudu. HB püüab aidata inimesel ületada tema looduslikust põlv-nemisest pärinevat *ego* ja tõsta tema loomuse bioloogiliselt tasandilt kul-tuuritasandile. Seda näitab õpetaja-õpilase suhte pidamine sugulussuhetest olulisemaks. Ometi tuleb inimesel jääda inimlikuks, suhtuda kaasinimestes-se kaastunde ja armastusega, ent selle mõistmisel on tähtsaimaks abiliseks tema mõistus. Seega sisaldab õpetuse tuum inimese juhatamist uueks ini-meseks ehk kultuuriinimeseks saamise teele.

Õpetaja kuulutab õpetust esmalt väikeses ringis. Hiljem tema pooldajate ring laieneb. Valitsevast ideoloogiast kardinaalselt erineva õpetuse kuulu-tamine kutsub paratamatult esile repressioone õpetuse kuulutajate suhtes. Õpetuse mõju suureneb plahvatuslikult pärast selle kirjapanemist ja muutu-mist kanooniliseks HBks. Õpetuse pinnal tekivad sotsiaalsed institutsioonid (nt kirikud), mis küll püüavad kanoonilist HB tõlgendamist monopoliseeri-

da, kuid millel on suur osa HB ideede levitamisel. HBst saab uute, tõlgendavate tekstide generaator, mõjutades kultuuri üha olulisemalt.¹

Kokkuvõtlikult võib öelda, et religioosed tekstid kui baastekstid jagunevad teistlikeks ja humanistlikeks. Teistlike tekstide keskmes on jumal, humanistlike tekstide keskmes inimene. Viimastel on kindlad tunnused, mis lühidalt kokku võetuna on järgmised: fikseeritud autorlus, õpetaja olemasolu ja tema elusündmuste kirjeldamine, õpetuse suuline esitamine ja hilisem kirjalik fikseerimine õpilaste poolt, õpetaja inimlike loomujoonte avaldumine, õpetuse uudsus, õige ajastatus ja inimlikkus, õpetustekst muutub uute tekstide generaatoriks.

Wiracocha päritolu ja olemus

*Wiracocha*² pole ketšua-, vaid aimaraakeelne liitsõna. *Wira* on aimaraa keeles 'maapind', *cocha* tuleneb aga verbist *cachay*, mis tähendab 'tegema'. Niisiis on selle sõna tõeline tähendus lihtsalt 'Maailma Valmistegija' (hisp. *Dios hacedor del mundo*). Wiracocha kultus oli inkade riigis väga tähtsal kohal. Wiracocha oli loojajumalus, kuid ka kultuuriheeros.

Religioonifenomenoloogilise kõrvalepõikena tuleb tähelepanu juhtida järgmistele protsessidele. Taevane üliolend — loojajumal — on paljude rahvaste müütides ka loomise jätkaja inimeste maailmas. Mida enam läheb kultuur üle viljelusmajandusele, seda suurema tähenduse omandab kultuuritooja, kes on seotud loodusetsükliga. Kultuuriheeros on kas taevane üliolend ise või põlvneb temast. Eriti maaviljeluskultuurides on protsess üldjoontes järgmine: (1) taevane üliolend muutub nn puhkavaks jumalaks ehk *deus otiosus*'eks; (2) kultuuriheerose funktsioonid eralduvad taevase üliolendi funktsioonidest; (3) kultuuriheeros muutub omaette olendiks; (4) kultuuriheerosest saab taevase üliolendi loomistöö jätkaja; (5) kultuuriheeros langeb hierarhiliselt loojajumalast allapoole. Huvitav on ka märkida, et maaviljeluskultuuri rahvaste müütide järgi lahkub kultuuriheeros mingil viisil inimeste seast pärast oma töö lõpetamist.

¹Vt lähemalt: The Concept of Humanistic Base Texts. — Linnart Mäll. Studies in the *Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā* and Other Essays. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, 2005, lk 175–193; "Gītā" kui humanistlik baastekst. — Bhagavadgītā. Sanskriti keelest tõlkinud ja kommenteerinud Linnart Mäll. Tartu: Biblio, 2000, lk 5–16.

²Nimel on erinevaid kirjutusviise: Viracocha, Wiracocha, Huiracocha, Uiracocha.

Wiracocha puhul rõhutatakse tema mõlemat funktsiooni. Teda on kirjeldatud kui määratlematu väliskujuga olendit, aga samuti valge habeme, heleda naha ja valgete riietega vanamehena. Tal oli nii looja kui hävitaja, nii ülijumala kui päikese- ja tormijumala jooni. Teisalt on ta seotud paljude müütidega — ta olevat õpetanud rahvaid ja vahendanud neile kultuuri, hiljem olevat ta ookeanile lahkunud ja lubanud millalgi tagasi tulla. Näeme, et Wiracocha oli ühtaegu nii taevane üliolend kui ka inimlik õpetaja.

Kust Wiracocha pärineb? Inkad saabusid Cuzco orgu kaugelt lõunast, Tiahuanaco kultuuri alalt. Seega tõid nad kindlasti kaasa kultusi, mis olid teistele ketšua hõimudele võõrad. On tähelepanekuid, mis näitavad, et Wiracocha pidi pärinema Tiahuanaco kultuurist. Tegemist on Titicaca järve ümbruses paiknenud inkade-eelse Tiahuanaco kultuuri muistse taevajumalaga, kelle kultus pärineb kindlasti vähemalt juba I aastatuhandest pKr. Nii Tiahuanacos kui ka selle kultuuri baasil võrsunud hilisemas Colla riigis oli Wiracocha taevajumalana väga austatud. Teisalt on Wiracocha kultus seotud iidse nn sauadega jumalusega, kelle kultus pärineb juba Peruu vanima tsivilisatsiooni — Chavíni ajast ja mille järjepidevust võib arheoloogilises materjalis jälgida alates II–I at vahetusest eKr.³

Tagantjärele võib inkade religioonis oletada kolme kultuslikku protsessi. Esiteks pärast seda, kui inkad olid Wiracocha kui Tiahuanaco taevase üliolendi austamise kaasa toonud, hakkas see kokku sulama inkade endi dünastia müütilise esiisa ja kultuuriheerose Manco Capaki kultusega ja Wiracocha omandas aina rohkem kultuuriheerose jooni. Teiseks, Manco Capakist sai dünastia esiisa, Päikese poeg, valitsejanimistu esimene inka, kelle kultus seondus üha enam päikesejumala Inti kultusega. Kolmandaks, Peruu ranniku keskosa Luríni oru kultuuris kohtasid inkad sealsete hõimude üliolendit nimega Pachacamak, ning nüüd hakkasid omakorda kokku sulama Pachacamaki ja Wiracocha üliolendijooned, mis tingis Pachacamaki muutumise inkade taevaseks üliolendiks.⁴

³Inca Garcilaso de la Vega. *Comentarios reales de los Incas* [1609]. Lima: Editorial Mercurio S.A., 1988, 1.–3. köide; 2. rmt, 4. ptk; 4. rmt, 21. ptk; 5. rmt, 13. ptk, 21. ptk; David M. Jones, Brian L. Molyneaux. *The Mythology of the Americas*. London: Anness Publishing Limited, 2002, lk 191, 244–245; Antje Kelm. *Grundzüge der Religion des zentralen Andenraumes*. — *Alt-Amerikanistik: Eine Einführung in die Hochkulturen Mittel- und Südamerikas*. Hg. Ulrich Köhler. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1990, lk 519–534.

⁴Vt Tarmo Kulmar. *Zum Problem des Kulturheros in der Inka-Religion*. — *Mitteilungen für Anthropologie und Religionsgeschichte* 12, 1997. Münster: Ugarit-Verlag, 1999, lk 101–110.

Kokkuvõttes võib väita, et Wiracocha oli algselt Tiahuanaco kultuuri loojajumal, kes muutus inkade religioonis kultuuriheeroseks.

Muistse Peruu religioossed tekstid: Wiracochaga seotud tekstinäited

Inkadeaegses Peruus teadaolevalt ei kasutatud kirjamärke. Statistilist informatsiooni salvestati erilise sõlmkirja *quipu* abil. *Quipu*'de kasutamiseks ja verbaalse informatsiooni meespidamiseks olid inkade ühiskonnas välja koolitatud väljapaistvalt hea mäluga inimesed. Seetõttu on loomulik, et inkade ajalugu ja religioosseid tekste hakati kirja panema alles pärast Peruu vallutamist. Kroonikuteks olid enamasti roomakatoliku vaimulikud või Hispaania koloniaalametnikud, kes võisid olla nii hispaanlased, mestiitsid kui ka põlisrahva haritud esindajad.

Kristluse-eelseid religioosseid tekste on üles kirjutatud võrdlemisi vähe. Mõnevõrra rohkem on säilinud muistseid müüte ja riituste kirjeldusi. Väiksem hulk religioosseid pöördumisi on värsivormis (nn religioossed hümnid — *takiy'd*), proosavormis tekste (nt palveid) on talletatud rohkem. Värsstekstide tuntumad ülestähendajad olid kroonikud Guamán Poma de Ayala, Inca Garcilaso de la Vega, Juan Santa Cruz Pachacuti Yamqui, proosatekste on vahendanud eriti kroonikud Juan de Betanzos, Carlos Villanes Cairo, Francisco López de Gomara, Pedro Sarmiento de Gamboa, Miguel Cabello Valboa ja Inca Garcilaso de la Vega.

Väga olulisi tekste on üles tähendanud 16.–17. sajandi piiskoppide mungaordude läkitatud visitaatorid. Üks selliseid on Cristóbal de Molina (hiljem kutsutud ka Cuzcolaseks) hispaania keeles kirja pandud lugude, palvete ja riituste kirjelduste kogumik,⁵ kust pärinevad ka käesoleva artikli tekstinäited. Molina kroonika raske kättesaadavuse tõttu kasutas siinkirjutaja Wiracocha poole suunatud palvetekstide uuseditsiooni, mis on ilmunud dr. Francisco Carillo Espejo koostatud *Peruu kirjanduse ajaloo entsüklopeedia* 1. köites, toimetajaks Teodoro L. Menenes.⁶

⁵Cristóbal de Molina. *Relación de las Fabulas y Ritos de los Ingas*. — Revista Chilena de Historia y Geografía. Santiago: Imprenta Universitaria, 5. köide, 1913.

⁶Oraciones y Declaraciones recogidas por Cristóbal de Molina, el Cuzqueño, de Fábulas y Ritos de los Incas. Traducción de Teodoro L. Menenes. — Francisco Carillo Espejo. Li-

Siinkirjutaja käsutuses oli ka mitmeid Wiracochaga seotud värssstekste,⁷ ometi langes valik nii sisulistel kui ka vormilistel põhjustel proosavormis palvetele. Esiteks selgus tekstide võrdlemise käigus, et värss- ja proosatekstidel pole sisulist vahet. Teiseks on nad artiklinäidete jaoks lühemad.

Tekstis I kiidab inimene loojajumal Wiracochat loomise eest, arutleb tema asukoha üle, palub temalt tuge ja ohverdab talle. Mingis mõttes on see ka filosoofiline tekst.

Tekstis II palub inimene loojajumal Wiracochalt elu ja tervist, jõukust, toitu ja jooki.

Tekstis III palub inimene loojajumal Wiracochat, et see kindlustaks toiduviljadele kasvamise, annaks hea saagi ja hoiaks ära ikalduse.

Tekstis IV kiidab inimene loojajumal Wiracochat päevase päikesevalguse ja öise kuuvalguse eest ning palub kinkida inimestele valgust, tervist ja rahu.

Tekstides V ja VI palutakse Päikese Pojale — Inkale — tervist, tuge, rikkusi, väge, järelkasvu ning hävingut tema vaenlastele. Tekstid I ja IV on pidulikud hümnid, millega võisid jumala poole pöörduda pigem preestrid.

Tekstid II ja III on maaharijate härdad palved jumala poole igapäevase toidulaua kindlustamiseks.

V ja VI teksti järgi ei ole palvetaja kindlalt määratletav. Sel moel võisid jumala poole pöörduda nii preestrid, lihtinimesed kui ka Inka ise. Eriti viitab Inkale kui palvetajale tekst VI.

I

1. Oo, maailma alguse Wiracocha, maailma lõpu Wiracocha, esmane ja oivoline Wiracocha!
2. Oo, Looja, Ettenägija! Kes [sa]⁸ ütlesid “ole mees, ole naine” kõigele, mida tegid.⁹
3. [Kõik] on sinu loodud ja käivitatud (selles maailmas), [kus] rahuküllaselt ja turvaliselt saan elada.

teratura Quechua Clasica: Enciclopedia Historica de la Literatura Peruana. Lima: Editorial Horizonte, 1986, 1. köide, lk 69–70.

⁷Nt *op. cit.*, lk 51, 56, 71–72, 76–77 jj.

⁸Siin ja edaspidi: nurksulgudes olev tekst on siinkirjutaja täiendus.

⁹Tähenduses: Wiracocha lõi maailma kahesooliseks.

4. Kus oled? Oled väljaspool [maailma]? Oled [maailma] sees? Oled pilve sees? Oled varju sees? Kuula mind, märka mind!

5. Kingi mulle, [mida sult palun]! Lase mul elada mõndagi aega määramatult,¹⁰ kaitse mind, toeta mind!

6. Ja võta vastu minu ohvriand [kõikjal seal], kus tahaksid asuda, Wiracocha!

II

1. Oo, Wiracocha — suuremeelne, kõikvõimas, võidukas Wiracocha,

2. Inimesed on, nagu [nad] on: helded, vaesed ja väga vaesed.

3. [Et] sinu mehed, keda sa löid ja keda laiali paigutasid (selles maailmas), oleksid elusad ja terved [igaüks] koos oma naise ja pojaga.

4. Vali välja kõik, mitte vähesed.

5. Et [nad] pikka aega elaksid vaesuseta,¹¹ vaheajata.¹²

6. Et [neil] oleks süüa, et [neil] oleks juua.

III

1. Oo Wiracocha, maailma alguse Wiracocha! Täiuslik valmistegija, kes lõi, kes hoolt kandis.

2. Neile (inimestele), keda laiali asustasid ja löid all selles maailmas, [kellele sa] ütlesid, "et sööksite ja et jooksite", [nende] toit paljunegu.

3. Kartulit, maisi ja kõike head söödavat neil olgu.

4. Tee teoks, mida nad on soovinud.

5. Pane kasvama, et ei kannataks nappust, ja [tee, et] ei kahaneks [see], mis on sinu poolt loodud.

6. Et külm ära ei võtaks, et ei teeks kahju.

7. [Et] see rahus säiliks.

IV

1. Oo, Wiracocha, sa oled see, kes korraldab, et saaks olema päev ja öö, et koidaks ja hiilgaks valgus:

¹⁰Tähenduses: muredeta, piiranguteta, vabana.

¹¹Originaaltekstis on sõna *falencia*, mis tähendab Hispaanias 'pettust', ent Lõuna-Ameerika Vaikse ookeani äärsetes dialektides 'vaesus'.

¹²Tähenduses: kestvalt.

2. sinu pojale, päikesele, loo aeglaselt puhtas taevas käimise tee selleks, et head tegevalt [oleks olemas] valguse paistus inimesele, kes on sinu looming!

3. Oo, Wiracocha, sel ajal kui päike end varjab öösel, anna inimestele, keda sa õpetad, öist kastet ja leebet kuuvalgust!

4. Lase paista neile valgust, ilma neid haigeks tegemata, ilma neile vaeva tegemata, vaid hoopis hoia neid rahus ja kaitstuse vabaduses!¹³

V

1. Oo, Wiracocha, hoolas Wiracocha: sinu poeg [on] vägev Inka — kelle sa oma teenriks löid — olgu elu ja tervist inimestele.

2. Lisaks sellele ole neile ka toeks.

3.–4. Eriti maaharijatele, neile andku Inka toidutagavarasid, tõesti neile saagu seda, millest nad rõõmustaksid.¹⁴

5. Oo, Wiracocha, sinu loodule, vägevale Inkale — ole tema suhtes kaastundlik.

6. Anneta talle [rikkusi].

7. Kaitse teda.

8. Toeta teda piiramatult.

VI¹⁵

1. Oo, Wiracocha, amaybamba¹⁶ [rahva] Tijsi¹⁷ Wiracocha, oo, *hualpayhuana*¹⁸ Wiracocha, urcose¹⁹ [rahva] *hatun*²⁰ Wiracocha, oo, Tarapaca²¹ Wiracocha: sa korraldad [kõike], mis eksisteerib, vägevalt Inka, minu jaoks.

¹³Tähenduses: oma täieliku kaitse all.

¹⁴Raskesti mõistetak fraas. Nähtavasti on palve mõte see, et Wiracocha annaks Inkale väge olla jumalikult helde oma rahva vastu.

¹⁵Originaaltekstis esineb mitmeid ketšuaakeelseid sõnu ja mõisteid. Nende tõlkimisel on kasutatud väljaannet: Joachim Jacob von Tschudi. Die Ketschua-Sprache: Wörterbuch. Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 3. osa, 1853.

¹⁶Amaybamba — ilmselt üks muistse Peruu rahvastest.

¹⁷Õieti Ticsi, üks Wiracocha epiteete, mis tähendab ketšua keeles 'Algupära, Alus, Alge', samuti 'Aluspind, Vundament'.

¹⁸*Hualpayhuana* (ketšua k) — 'looja ja parandaja'.

¹⁹Urcos — ilmselt üks muistse Peruu rahvastest.

²⁰*Hatun* (ketšua k) — 'kõrge, suursugune, ülimuslik'.

²¹Raskesti tõlgitav ketšua keelne epiteet, mis ligilähedaselt võiks tähendada Salapärane, Varjatu.

2. Teda,²² keda sa löid, teda hoia rahus ja tervise juures. Tema mehi, tema alamaid saagu palju, ja tema vaenlastele maksa kätte kuni aegade lõpuni.

3. Oo, Wiracocha, kestvalt tema poegi ja järglasi hoia rahus!

Arutus

Ootuspäraselt tuleks otsida tekste, mis pärineksid kultuuriheeroselt Wiracochalt kui õpetajalt, sisaldaksid humanistliku õpetuse elemente, annaksid tema enda kohta teavet, oleksid mingil kujul fikseeritud tema õpilaste poolt ja seejärel oleksid andnud tõuke uute tekstide loomiseks.

Otseselt me midagi sellist ei leia. Esiteks märkab lugeja, et kõik tekstinäited on palved — palvetava inimese pöördumised Wiracocha-nimelise jumala poole. Teiseks võib palvete sisu põhjal aru saada, et Wiracocha on endiselt loojajumal, mitte kultuuriheeros. Kolmandaks ei ole siinkirjutaja leidnud ühtegi sellist teksti, isegi mitte ühtegi viidet sellisele tekstile, mis sisaldaks Wiracocha enda õpetust. Neljandaks ei ole ühegi teksti sisu otseselt õpetuslik. Viiendaks on hümnide autorlus anonüümne. Kuuendaks ei ole ka teateid juhtudest, et vanemad tekstid oleksid ajendanud uusi looma, kuigi seda välistada ei saa. Seega õpetaja olemasolu ei hoomata ja ka õpetust justkui ei paistaks.

Ometi võib märgata üht huvitavat asjaolu. Kui tekst I on pidulik hümn ja tekst VI pigem valitsejapalve, siis palvetes II–V leidub vägagi humanistlikke jooni. Wiracocha ilmneb kõikides palvetes hea jumalana. Inimest kujutatakse koos tema heade külgede ja puudustega üpris tõetruult (vt tekst II, värss 2). Palutakse olla helde kõikide inimeste, mitte väheste vastu (tekst II, värss 4). Palutakse, et kõigil inimestel oleks süüa ja juua (tekst III, värss 2). Palutakse valgust, tervist, rahu ja turvalisust kõikidele inimestele (tekst IV, värss 4). Ka esimeses inkahümnis palutakse Wiracochalt kõikidele inimestele elu, tervist ja toidutagavarasid (tekst V, värssid 1–4). See on tähelepanuväärne, eriti kui arvestada seda, et muistsed palved olid üldjuhul üpris individualistlikud ja palvetajakesksed.

On tõenäoline, et palvete põhikoestik on väga vana ja pärineb inkadeeelsest ajastust. Sellele viitab Wiracocha kujutamine loojajumalana. Samas, kuigi ei ole otseseid tekstikohti, mis näitaksid Wiracochat kultuuriheerosliku õpetajana, võib märgata kaudseid tundemärke mingisugusest kunagi

²²Tähenduses: Inkat, s.o keisrit.

levinud humanistlikust õpetusest. Wiracocha kui õpetaja oli ilmselt poolmüütiline või poolajalooline isik, võimalik, et tema ajalooline prototüüp oli esimene inkade valitseja Manco Capak.

Otseste humanistlike õpetuste puudumist võib isegi mõista, sest inkade impeeriumi puhul oli tegu varatotalitaarse riigiga.²³ Ametlikus ideoloogias säilitati vaid õpetuse üks osa — ideed inkade riigist kui maise tsivilisatsiooni keskpunktist²⁴ ja Inkast kui Päikese Pojast. Humanistlikke ideid seevastu tsenseeriti, lasti vajuda unustusse ja tagaplaanile surutuna säilisid nad vaid mõnede palvefraaside kujul armastatud loojajumala hümnides. Ideede säilimist raskendas ka märgilise kirja puudumine ja inkade vanade tekstide üpris valikuline fikseerimine koloniaalajal.

Järeldused

Säilinud Wiracocha-hümnid ei vasta kindlasti humanistliku baasteksti tingimustele. Pigem saame väita, et palved Wiracocha poole kujutavad endast teistlikke tekste.

Siiski räägib mitmeid argumente selle poolt, et poolmütoloogiline kultuuriheeros Wiracocha kui õpetaja võis reaalselt olemas olla. Üksikud säilinud palvefraasid võimaldavad väita, et tema õpetus võis olla humanistlik. Seega võiks suurte mööndustega oletada mingisuguse humanistliku õpetuse kunagist olemasolu inkade religioonis.

²³Vt lähemalt Tarmo Kulmar. Die Totalität des Inkareiches und die Rolle der Religion. — *Trames* 1, Vol. 6 (56/51), 2002. Eesti keeles: Tarmo Kulmar. Inkade riigi totalitaarsus ja religiooni osa selles. — *Tõsilood muinasrahvastest*. (Eesti mõttelugu 76.) Tartu: Ilmamaa, 2007, lk 250–260.

²⁴Vrd inkade riigi nimi *Tahuantinsuyu* — ‘Nelja Ilmakaare Riik’ (ketšua k).